

СУЧАСНЕ КОСТОМАРОЗНАВСТВО: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

У статті розглядаються особливості сучасних вітчизняних студій, пов'язаних з творчістю та постаттю визначного українського вченого-гуманітариста М. Костомарова (1817–1885). Актуалізовано міждисциплінарний характер костомаровознавчих досліджень, який відповідає новітнім тенденціям розвитку світової соціогуманітаристики та допомагає розширити спектр оцінок образу М. Костомарова.

Ключові слова: соціогуманітаристика, М. Костомаров, костомаровознавчі дослідження, історіографічні студії, дисциплінарна структура.

У травні 2017 р. виповнюється 200 років від дня народження визначного українського вченого і громадського діяча Миколи Костомарова (1817–1885). Його постать у пантеоні українських інтелектуалів вирізняється особливим колоритом. Справа в тому, що ХІХ ст. було періодом не тільки культурного, духовного та інтелектуального відродження України, а й епохою формування української національної ідеї. Микола Костомаров долучився до всіх аспектів цього процесу, навіть до суспільно-політичного, хоч ніколи не прагнув бути втягнутим у політичні ігри. В умовах бездержавності Україна тоді стояла перед викликом «бути чи не бути?», а такі діячі, як Костомаров, вдихнули в українство свіже повітря своїми конкретними справами, вивели із застою процес еволюції мови, культури,

---

* Гончар Ольга Трохимівна – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАНУ.

досліджень в галузі етнографії та історії нашого народу. Микола Іванович належить до тієї фахової спільноти «істориків, яка впродовж одного століття пододала тенденцію суспільної розхристаності, що дозволило їй без особливих помилок вирізняти тих, за ким вона визнавала статус істориків, та відвертих фальсифікаторів чи «поліграфів», котрі поспішали нахапати відомостей (ерудиції), але використовували історію лише для власних потреб»¹. Так відомий французький соціолог Емар Моріс охарактеризував розвиток історичної науки у ХІХ ст. І ці слова цілком виправдано можна застосувати у визначенні місця Миколи Костомарова у науковому процесі та й самій історії України.

Увага суспільства і влади до спадщини М. Костомарова ще за його життя була надзвичайно пильною. З одного боку, він належав до найпопулярніших істориків свого часу, за його праці конкурували найуспішніші періодичні видання, а з іншого – страждав від своєї слави, оскільки перебував під пильним кутом зору влади. Ще у молодості, за часів професорства в Київському університеті, Микола Костомаров здобув ярлик неблагонадійності. Непередбачуваність і бунтарський дух, якими насичені були його лекції, твори і виступи у засобах масової інформації, привертали погляди імперських структур буквально до останнього дня його життя.

Починаючи з 1885 р. і з невеликими перервами до кінця 20-х рр. ХХ ст., ім'я цього видатного інтелектуала прославлялося і популяризувалося в українській гуманітаристиці, особливо в історіографії. Згодом, у 30-х рр. і до горбачовської перебудови фактично перебувало під забороною, однак з'являлися окремі праці, присвячені його здобуткам у різних галузях науки. Так, наприклад, 150-річний ювілей від дня народження митця таки відзначився пожвавленням публікацій з позитивною оцінкою його творчості. На початку 70-х рр. ХХ ст. молодий дослідник Ю. Пінчук з великими труднощами зумів захистити кандидатську дисертацію про Миколу Костомарова як історика. І лише з кінця 80-х рр. ім'я вченого знову повертається і поступово відвойовує належне місце на українському інтелектуальному Олімпі.

Загалом розвиток костюмарознавства відображає «вічну мінливість історичної науки», яка виявляється у зміщенні наукових інтересів відповідно до настроїв доби. Генріх фон Зібель сказав: «Те, що сьогодні дослідник збудує на уламках дотеперешніх поглядів, завтра другий дослідник розіб'є дощенту»². Цей вислів можна застосувати до характеристики кривої костюмарознавчих досліджень в різні часи. Сьогодні ж ситуація знаходиться на підйомі, хоч і переживає труднощі зростання.

З абсолютною впевненістю можна стверджувати, що за роки незалежності образ і творчість Миколи Костомарова проходять нову хвилю популярності в якості об'єкта студіювання українською соціогуманітаристикою. Сьогодні костюмарознавство – окремий повноцінний мультидисциплінарний напрям дослідження. Розвиток костюмарознавства досить логічно вписується у сучасну картину гуманітарного наукостворення в Україні, а його стан відображає всі суперечності цікавого і водночас складного періоду у вітчизняній історії.

Кардинальне оновлення і відродження, яке переживає наша країна, супроводжується численними викликами. Ключову роль в розбудові нашого майбутнього повинна відіграти українська наука, зокрема соціогуманітаристика, тому що зараз у центрі уваги суспільства стоїть проблема формування нової людини, яка повинна вистояти під тиском зовнішніх і внутрішніх негараздів, креативно і швидко відповісти на існуючі виклики, максимально ефективно використати здобутки минулого, щоб швидко перезавантажити сучасне і збудувати досконале майбутнє.

Новий час вимагає інноваційних підходів до вирішення теоретичних і практичних наукових проблем. Недостатня увага держави до соціогуманітарної сфери, яка накопичувала проблеми протягом багатьох років, дається взнаки. Те, що пережила світова гуманітарна наука десь у середині ХХ ст., тільки сьогодні прийшло в Україну. Спостерігаються тенденції сукупної трансформації, зміщення кордонів окремих наук, оновлення змісту та видозміни методів. Тому зараз нам необхідно осучаснити вітчизняну соціогуманітаристику і, насамперед, історичну науку. Публічність останньої знову на часі, як завжди,

коли Україна перебуває у точці біфуркації суспільно-політичного розвитку. На думку Емара Моріса, «сучасна картина – що її достатньо добре сприйняла публіка – це картина історії, відкритої до всіх зацікавлень і впливів інших соціальних дисциплін, оновленої за методами і проблематикою, історії, яка залишаючись галуззю наукової спеціалізації, продовжує вчитися спілкуватися з найширшою публікою на теми, близькі до масових інтересів»³.

Можна, звичайно, вважати сучасний стан розвитку історичної науки кризовим, але тільки якщо це внутрішня криза або т.зв. криза зростання дисципліни: розширення території, складність у визначенні власних методів і практик, поява нових гіпотез, відповідність щодо інших соціальних дисциплін. Але існують ще й зовнішні проблеми, коли політична, економічна, соціальна та культурна криза сучасного українського суспільства супроводжується зниженням уваги до наукової складової, а подекуди й відвертим цкуванням науки загалом. Звичайно, коли мова йде про «хліб щоденний», то інтелектуальні цінності не беруться до уваги, але це хибне уявлення призведе у майбутньому до загрозливих наслідків для всієї країни.

Сьогодні істориків приходиться доводити свою необхідність, і якщо він хоче мати шанс на успіх, то йому прийдеться подолати розрив між потребами суспільства та станом розвитку науки. А це можливо лише за допомогою розширення предметних меж та взаємодії різних сфер гуманітаристики, тобто міждисциплінарного підходу. В сучасній соціогуманітаристиці теоретично обґрунтовано і успішно реалізується досить широкий діапазон можливої взаємодії наукових напрямків, дисциплін, дискурсів тощо. Звичайно, в цьому процесі українській соціогуманітаристиці необхідно опиратися на досягнення європейської і світової загалом, і в останні роки це відбувається цілком закономірно. На думку С. Стельмаха, «людству притаманно на межі століть переосмислювати існуючі світоглядні основи з огляду на нові «виклики часу», які змушують нас критично переоцінювати інтелектуальні здобутки з метою пошуку «точки опори» в сучасному і окреслення перспектив майбутнього»⁴.

Аналіз сучасного костюмарознавства дає можливість зрозуміти, які тенденції нині характерні вітчизняним студіям, присвяченим переосмисленню образу видатного вченого та його місця у розвитку української науки, культури, мови і т.д. Ми спостерігаємо, як пострадянське українство переглядає пануючі світоглядні основи, щоб позбутися тоталітарних міфологем. Роль соціогуманітаристики загалом та історичної науки зокрема у цьому процесі визначається зміною об'єктів дослідження, передусім, у міждисциплінарному вимірі. Численні точки зору та методи викладу – ось шлях, який дозволить якісно оновити поле діяльності гуманітарія. Отже, перед сучасним костюмарознавством стоїть важливе завдання, а саме, знайти нові підходи у вивченні образу Костомарова як нашого інтелектуального орієнтира, в якому криються великий спектр відповідей на актуальні питання.

Студії в галузі костюмарознавства нараховуються тисячами. Спеціальної статистики ми не вели, та це й неможливо з огляду на те, що М. Костомарова вивчають філософи, історики, етнологи, літературознавці, політологи, журналісти, мовознавці, археографи і навіть політики. Це далеко неповний перелік дисциплін, в межах яких ведуться студії з вивчення не тільки спадщини вченого, а і його соціокультурного оточення в різні періоди життя, походження, виховання, здобуття освіти, участі в громадському і суспільно-політичному рухові, контактів з владою, і нарешті широчезного діапазону наукових досліджень в галузі літератури, літературознавства, мовознавства, історії, етнографії, фольклористики, етнопсихології, археології, археографії, методології та термінології, культурології, філософії, історіософії, дидактики тощо. Але міждисциплінарний підхід у костюмарознавстві ще тільки починає розвиватися. Взаємодія між костюмарознавчими дослідженнями на даний момент знаходиться в процесі нагромадження фактів та рефлексії щодо образу вченого та його впливу на інтелектуальну еволюцію України та її народу. Значні зрушення зроблені в осягненні образу Костомарова-історика, фольклориста, етнопсихолога, етнографа, археографа, літературознавця, джерелознавця, суспільно-політичного діяча, педагога. Набирають обертів біоісто-

ріографічні та історіософські напрями досліджень. Тобто, найбільші досягнення зроблені все ж таки історичною наукою. І це не випадково, адже вона має величезний потенціал в інтелектуальних дебатах як дисципліна, яка вивчає досвід минулого і намагається дати відповіді на запити майбутнього.

Творчість Миколи Костомарова як представника епохи класичного історизму XIX ст. потрапляє у абсолютно новий мультимірний інтелектуальний простір сьогодення, де існує досить широкий діапазон взаємодії різноманітних дискурсів, напрямів, теорій, ідей та наративів⁵. Однак повністю відмовитися від випробуваних часом традицій спадковості з попередніми способами історіографічного дискурсу навряд чи вдасться. Отже, постать Костомарова є тим містком, який окреслює дистанцію між минулим і майбутнім та дає можливість подолати цей шлях. І все завдяки здобуткам вченого, зробленим у широкому науково-гуманітарному спектрі. Одним словом, спадщина Миколи Костомарова і його багатовимірні індивідуальність як українського феномену і визначає напрями, тенденції та перспективи костомаровознавства.

Європейські дослідники-гуманітарії, які займаються критикою історіографії, дуже влучно оцінили саму історіографію як дзеркало культури. Зокрема до цієї характеристик схиляється Є. Доманська. Вона стверджує, що критика історіографії має обов'язково долучитися до творення майбутнього, в якому історіографія репрезентується як «дзеркало культури»⁶. На нашу думку, історіографія допомагає побачити насамперед людину як відзеркалений образ минулого крізь призму сучасності. У цьому полягає сенс критики історіографії, а саме показати людину в багатовимірному образі, який відображає усі грані її життя, діяльності, таланту тощо.

Сучасна українська історіографія про Миколу Костомарова з успіхом успадкувала традиції, які склалися у минулому, але й здобула шанс на оновлення поглядів та пошук нових концептуальних рішень. А от як вона використала нові можливості нам потрібно розібратися. Насамперед, дослідники звернули свою увагу на актуалізацію історичної складової доробку Миколи Костомарова. Основним досягненням, ми вважаємо

визнання ролі вченого у конструюванні «безперервності українського історичного процесу, а також обґрунтування його самостійності стосовно загальноросійської та польської історії»⁷. Багато зусиль прикладено аналізу поглядів історика на окремі періоди, події, історичних осіб нашої минувшини. Тут доречно згадати студії В. Замлинського, Ю. Пінчука, О. Яся та ін. Величезний доробок українських істориків присвячений біографії Костомарова, де особлива роль відводиться харківському гуртку романтиків, викладацькій діяльності у Рівному, Києві та Петербурзі, участі у Кирило-Мефодіївському братстві, засланню і Петербурзькій громаді. Приємно, що останнім часом звертається увага на роль вченого у формуванні української літературної мови та захисті її в період мовних репресій. Багато студій торкаються історіософських проблем. Значно менше праць стосуються концептуальних засад, понятійного апарату, започаткуванню нових напрямів, які згодом переросли у самостійні дисципліни.

У процесі костомаровознавчого дискурсу нами виявлено, що найбільш об'ємний масив праць у цій царині стосується аналізу творчості Миколи Костомарова як представника українського романтизму. С. Стельмах стверджує, що пріоритетним завданням історика у XIX ст. «було розуміння цілісного зв'язку історії людства, яке можливе на основі романтичної теорії індивідуальності й відповідної їй герменевтики»⁸. У цьому сенсі творчість Миколи Костомарова дуже плідна. Спробуємо окреслити лише найзатребуваніші теми локальних студій, пов'язаних з романтизмом вченого: узагальнення щодо поглядів вченого як спадкоємця європейських канонів романтизму, дослідження народного духу як рушійної сили історії, його прихильність до слов'янофільства та козакофільства, релігійну складову світогляду вченого, художній стиль історіописання, вибірковість у підході до джерельної бази і переважання фольклористичних та етнографічних джерел, формування категоріального апарату, створення українського національного архетипу та його чітке відмежування від російського та польського, лінгвоцентричність як складова національної ідеї в межах романтичної концепції, діяльність у Кирило-Мефодіївському братстві – ось далеко не повний перелік питань, які перебувають у полі зору українських

костомаровознавців. Ми спостерігаємо значне тематичне розгалуження, яке по-новому інтерпретує романтичну парадигму на тлі інтелектуального світу одного з найяскравіших її представників. Не дивлячись на таке різноманіття, це свідчить лише про початкову стадію розвитку костомаровознавства як галузі соціогуманітаристики, якій характерно нагромадження фактів і переважання кількісного підходу над якісним. Саме цей сегмент і виводить на поверхню актуальність міждисциплінарного підходу, який зумовлений великим впливом суспільних наук на історію.

Для прикладу розглянемо одне із питань, яке може стати предметом міждисциплінарного студіювання. Микола Костомаров у свій час створив багато історичних романів та історичних монографій як козакознавець. Джерельна база у них приблизно одна й та сама. Якщо розглянути творчість вченого з точки зору наративіського підходу, то костомаровознавцям є можливість розібратися, як він використовував джерельну базу в обох випадках, чи застосовував однакові прийоми стилізації, чи дотримувався історичної правди або художньо підходив до опису подій, як змінювалася термінологія. Тобто лінгвістичний підхід до характеристики текстів Миколи Костомарова може стати тим містком, який пояснить особливості літературних та історичних праць вченого і виявить чітку межу або її відсутність між ними. Сьогодні вченого як історика дуже часто звинувачують у надмірній емоційності в історичних творах, яка наближає їх до художніх. Але на думку історика Гейдена Вайта, саме в історичних студіях повинні бути присутніми емоції та почуття їх автора, інакше вони перетворюються на суху констатацію фактів. Він закликає «писати барвисто, оскільки розказування історії просто і не прикрашено не робить, на його думку, історію більш «науковою», а лиш збідненим і позбавленим уяви історичним текстом»⁹. Якість викладу історичного тексту – дуже важливий чинник, який формує образ історика і зумовлює цінність його творів. Дати належну оцінку саме цьому аспекту ще доведеться костомаровознавцям.

Таким чином, ми визначили лише частину питань, на які поки що немає відповіді, але це можуть спільно зробити історики, літературознавці, джерелознавці, дослідники в галузі

методології та історіософії тощо. Ідеально було б мати такого собі універсального спеціаліста, який би міг застосувати різні методики у дифузії, але, як свідчить аналіз костомаровознавчого дискурсу, поки що таких немає. Тут корисними будуть праці польського дослідника методології історіографії Є. Топольського¹⁰. Він розглядає проблеми розмежування літературної та історичної нарації і, посилаючись на своїх попередників В. Дільтея та Й. Дройзена та твердить, що історик не може проникнути у внутрішній світ свого героя, оскільки він не знайде відповідних критично осмислених джерел. Письменник чи поет, навпаки, здатен це зробити, і в цьому різниця між двома видами згаданих нарацій. Але чіткої межі між конкретними фактами чи фікційними може і не бути, й це значно ускладнює розмежування історичної та літературної нарації¹¹. Однак спадщина Миколи Костомарова ставить у незручне становище вищезгаданих дослідників, оскільки як романтик вчений намагався якраз відобразити внутрішній психологічний стан своїх героїв саме в сенсі історичного дискурсу, а для цього використовував такі джерела, як історична пісня. Як письменник, він теж особливий, тому що у своїх творах здебільшого обирав історичну тематику, використовуючи відповідні джерела. Інколи у нього дуже важко відслідкувати межу між історичною правдою та уявними образами, тобто автор мимоволі зсуває кордони історичної та літературної нарації. Але тим не менш особливості історичної та літературної нарації Миколи Костомарова – це дуже актуальне міждисциплінарне дослідження.

Ще одним можливим предметом дослідження в галузі костомаровознавства може бути аналіз поглядів вченого на етнічні ідентичності та нації з точки зору «уявних спільнот». Це питання є досить цікавим, оскільки сам Микола Костомаров багато уваги приділив виявленню особливостей різних народностей, особливо української, російської, польської та єврейської. Якщо розглядати цю проблему на тлі складної ситуації довкола національної політики в Російській імперії XIX ст., то варто було б об'єднати зусилля філософів, істориків, етнологів, націологів, психологів, культурологів, щоб досягнути і переосмислити цей сегмент гуманітарного знання згідно нинішніх змін у глобальній історії і політиці.

Актуальним у костюмарознавстві є історико-культурологічний дискурс, який неможливо уявити без дослідження феномену вченого, його творчої діяльності у загально-філософському контексті доби XIX ст. та українського романтизму зокрема. На прикладі дослідження образу вченого вимальовується комплексна картина щодо ролі і місця людини у певному культурно-історичному процесі. Безумовно, костюмарознавство вже успішно вписує свою сторінку у «нову культурну історію», і це тільки початок, бо перспектив у цій царині безліч.

Ще однією науковою проблемою є аналіз розуміння Миколою Костомаровим історичного часу відповідно до його філософського та історіософського смислу, а також у світлі різних теорій історичного часу, які апробовані європейськими вченими у другій половині XX ст. Цікавими є його індивідуальні темпоральні дефініції, моделі, форми часу, способи датування, часові режими, наскільки вони характерні добі чи є новаційними для тієї епохи.

Таким чином, ми намагалися продемонструвати багатовекторність сучасного українського костюмарознавства, яке може розвиватися у межах соціогумантарних студій, даючи відповіді на безліч актуальних і затребуваних наукою та суспільством питань. Нинішній стан цієї галузі є цілком закономірним і адекватним, оскільки сучасність завжди висуває все нові й нові проблеми і тому, за словами Едуарда Маєра, «найзначніший історичний твір минулого часу (так само й сучасний, як і всякого пізнішого покоління, що стало вже для нас історичним) ніколи повністю не вдовольняє сучасности, бо кожне покоління ставить інші питання, ні раніші покоління... Тому історичні події все знову й знову ставлять нам проблеми й викликають усе нові спроби відповісти на них»¹².

Попри значні успіхи сучасного костюмарознавства, його досягнення знаходяться на початковому етапі нагромадження знань. Досі не створено новітньої інтелектуальної біографії, не видано повного зібрання його творів та й українського перекладу спадщини немає, відсутні зібрання епістолярної спадщини та мемуарів про Костомарова, тобто існує ще величезний горизонт перспективних студій. Міждисциплінарний підхід вимагає

сьогодні шукати точки дотику в цій царині. Для того, щоб косто-маровознавство перетворилося на комплексну міждисциплінарну галузь соціогуманітаристики, потрібно, зосередити увагу дослідників на необхідності застосування різноманітних методів, тем і сюжетів, теоретико-методологічних новацій і нестандартних підходів. Одним словом, спадщина Миколи Костомарова на вимогу часу має бути реінтерпретована для того, щоб стати ще більш корисною і зрозумілою для теперішнього українця – інтелектуально освіченого, інтегрованого у світовий інтелектуальний простір та здатного позитивно вплинути на майбутнє України і людства загалом. Сьогодні, як ніколи раніше, українській соціогуманітарній науці потрібна особлива підтримка з боку держави, щоб суспільство отримало відповіді на актуальні питання сьогодення.

---

¹ *Моріс Емар*. Фах і покликання історика (сучасні підходи) // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 5-6. – С. 76.

² *Генріх фон Зібель*. Про закони історичної науки // Рокнин Г. Класики історичної науки. – [Харків]: ДВУ, 1929. – С. 133.

³ Там само. – С. 78.

⁴ *Стельмах С.* «Теорія можливих історій» Рейнгарда Козеллека: традиції й інновації // Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. / Пер. з нім. – К.: «Дух і літера», 2006. – С. 8–9.

⁵ *Потапенко Я.* Міждисциплінарність як теоретико-методологічна основа історії тіла // http://inb.dnsgb.com.ua/2011-4/11_potapenko.pdf.

⁶ *Доманська Є.* Історія та сучасна гуманітаристика. – К.: Ніка-центр, 2012. – С. 73.

⁷ *Смолій В.А.* Фундатор новітнього українства // Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енцикл. довід. / В.А. Смолій, Ю.А. Пінчук, О.В. Ясь; Вступ. ст. і заг. ред. В.А. Смолія. – К.: Вища шк., 2005. – С. 6.

⁸ *Стельмах С.* Там само. – С. 13.

⁹ *Еванс Річард*. На захист історії. Пер. з англ. Віктора Дмитрука. – Львів: «Кальварія», 2008. – С. 58.

¹⁰ *Топольський Є.* Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. – Київ: «К.І.С.», 2012. – 400 с.

¹¹ Там само. – С. 25–26.

¹² *Маєр Едуард*. Дрібні статті. До теорії й методики історії // Рокнин Г. Класики історичної науки. – [Харків]: ДВУ, 1929. – С. 199, 202.

The article discusses the features of modern domestic researches related to the work and personality of the famous Ukrainian scientist-humanracist M. Kostomarov (1817–1875). Updated kostomarovskaja interdisciplinary research, which meets the latest trends in the global sochotnicky and helps to expand the range of estimates of the image of M. Kostomarov.

Keywords: *socialhumanities, M. Kostomarov, kostomarovskij research, historiographical Studio, diciplinary structure.*